

Jellinek anti-hagiográfiája

Jellinek's anti-hagiography

MÁRK MÓNICA – BRETTNER ZSUZSANNA

„A tapasztalt utas mögött nem marad nyom.”
(Lao-ce)

Összefoglalás

A korszerű addiktológia alapelvei döntően az alkoholizmussal kapcsolatban alakultak ki. Modern addiktológiai tudás pedig aligha képzelhető el az alkoholológiát önálló tudományág rangjára emelő E. M. Jellinek és a nevéhez fűződő betegségkoncepció ismerete nélkül. A jelen tanulmány az alkoholológia „atyjának” nevezett Jellinek tudományos-szakmai és csupán részben ismert személyes élettörténetének vázlatos ismertetése.

Egyfajta „work in progress”, amely egy folyamatban lévő kutatás aktuálisan elért eredményeit igyekszik röviden bemutatni. Prof. Kelemen Gábor és munkatársa Márk Mónica 2012-ben kutatási projektbe kezdett Jellinek magyarországi történetének feltárása érdekében (Kelemen & Márk, 2012). E kutatásba kapcsolódott be később Brettner Zsuzsanna. 2012 előtti tudásunk szerint egyetlen magyar kutató foglalkozott az alkohológus Jellinek budapesti életével, Hárs György Péter.

Az 1990-es évek végén az amerikai Ron Roizen (2000) fedte fel Jellinek életének dicstelen budapesti epizódját. Jóllehet ezt bizonyítani nem tudta, igen valószínűnek látszott, hogy E. M. Jellinek azonos a legismertebb magyar szerencselovagok egyikével, Jellinek Mortonnal. Ezt támasztotta alá Jellinek lányával, Ruth Surry-vel az 1960-as évek közepén készített interjú is, amelyben – ha érintőlegesen is – de utalt apja budapesti pénzügyi botrányára.

Nem tudjuk továbbá azt sem, honnan ered Jellinek alkoholológiai és 12-lépéses programok iránti érdeklődése. Azt feltételeztük, hogy budapesti múltjában – amely „fehér folt” az addiktológia történetében – lehettek olyan mozzanatok, intellektuális és érzelmi hatások, amelyek megalapozták ilyen irányú érdeklődését.

Kulcsszavak: E. M. Jellinek magyarországi gyökerei, alkoholológia, az alkoholizmus medicínális modellje

Summary

The principles of modern addictology are rooted in alcoholology. The development of the field is inseparable from E. M. Jellinek's contribution. The scientific-medical agenda of alcoholology has apparently been created by him. This paper provides a brief overview of Jellinek's professional and personal history.

The paper is a sort of „work in progress”. Authors opened the project to study those episodes of Jellinek's life story that are not yet known to the public. At the end of the 1990s Ron Roizen revealed an infamous episode of Jellinek's past. Although Roizen's presumption was not proved, the hypothesis that E. M. Jellinek was the same as the Hungarian fraud named Jellinek Morton has some grounding. The supposition was confirmed in an interview with Jellinek's daughter, Ruth Surry

in the mid-1960s, in which she asserted that his father had become involved in a post-World War I currency speculation.

Presently, we do not have any information about the origins of Jellinek's interest in alcohol studies and 12-steps conception. Authors assume that his past in Budapest - an unknown terrain in the story of addictology - might explain for this turn in his life. What were the intellectual and emotional influences which inspired him to enter the field of alcohol studies?

Keywords: *E.M.Jellinek's Hungarian roots, alcoholology, medical model of alcoholism*

Az alkoholológia kezdetei

Noha az alkoholizmus betegségmodellje *Jellinek* nyomán vált teljesen elfogadottá és terjedt el széles körben a segítő szakmák körében is, a koncepció már jóval korábban, a 19. század fordulóján felbukkan. *Benjamin Rush* amerikai orvos és a skót *Thomas Trotter* - egymástól függetlenül, de közel egy időben (1784 és 1804) - a krónikus részegséget akaratbetegségként definiálják, amelyből teljes absztinencia révén lehetséges a gyógyulás. A kóros vágy, a tüneti ivás és kontrollvesztés fogalmai már ekkor feltűnnek, a figyelem azonban magára az alkoholfogyasztásra irányul, így az alkohol okozta problémák megoldását az alkohol tiltásában és a fogyasztó morális befolyásolásában látták (Kelemen, 1994). A morális és kriminális modell az iszákosokkal szembeni előítéleteket táplálta, akik megbélyegzésnek és kiközösítésnek voltak kitéve. A szakember által legitimált beteg-szereppel társadalmi státuszuk és a köztudat általi megítélésük is némiképp javult.

Paradox módon az alkoholizmus betegségkonceptiója az Alcoholics Anonymous (AA) sikerei nyomán bontakozott ki. A betegségparadigma a morális modell ellenében jött létre, s a mozgalom felépülési programot is kínált a magukat alkoholistának vallók részére. Az AA eredményei újra ráirányították a kutatók figyelmét az alkoholizmus kérdéskörére. *Norman Jolliffe* (New York-i Bellevue Kórház) és *Howard W. Haggard* többek között úgy vélték, hogy a tudományt segítségül hívva jobb eredmények érhetők el, mint az AA által kínált módszerrel. Számos szakterület foglalkozott az alkoholizmus kutatásával, de az eredmények szintézise még váratott magára. Az interdiszciplináris megközelítés sajátos felkészültséget kívánt, többféle tudományterület magas szintű ismeretét tételezte fel. A választás a worcesteri állami kórház szkizofrénia kutatásában részt vevő biostatistikus *E. M. Jellinek*re esett, aki jóllehet az alkoholizmus kérdéskörével mindaddig nem foglalkozott, ellenben széleskörű statisztikai, botanikai, élettani, pszichiátriai, nyelvészeti és irodalmi ismeretekkel bírt. Az európai műveltségű, rendszerszemléletű tudósként ismert *Jellinek* elismertségét az is növelte, hogy 1908-1914 között német (Berlin, Lipcse) és francia (Grenoble) egyetemeken tanult.

A hirtelen témaváltás a körülmények szerencsés összjátékának is köszönhető. A *Research Council on Problems of Alcohol* (RCPA) - a tudományos kutatást a morális modellel szemben preferáló amerikai alkoholizmus-ellenes mozgalom meghatározó szervezete - 1938-ban Washington DC-ből New Yorkba költözött. A szemléleti váltást kezdeményező New York környéki tagok aktivitásának eredményeképpen az alkoholizmus tudományos kutatása önálló céllá vált, ennek köszönhetően a tudomány az alkoholfogyasztás ellen küzdő pedagógiai

mozgalom mellékszereplőjéből főszereplővé léphetett elő. A RCPA New Yorkba költözése és *Jolliffe* meghívása mellett *Haggard* (a Yale Egyetem alkalmazott élettani laboratóriumának vezetője) „színrelépése” volt a harmadik mozzanat. *Jellinek* javaslatára az egyetemi intézmény aktív közreműködésével támogatták meg az új alkoholizmus koncepciót.

A nagynevű Yale-t képviselő *Haggard* és *Jellinek* munkakapcsolata igen termékenynek bizonyult. A cél az alkoholológia kritériumrendszerének és szaknyelvének megteremtése volt, amely alkalmas a kutatási tapasztalatok rendszerezésére, az alkoholizmus jelenségeinek leírására és értelmezésére, irányt és keretet szab a megelőzéshez és befolyásoláshoz. Elméleti kiindulópontként *Jellinek* a következőket jelölte meg: orvosi kórélettant, pszichiátriai kórtant, a kantit filozófiát és az AA ideológiáját. Nagy lendülettel kezdett neki az addig felgyűlt szakirodalom feldolgozásának és rendszerezésének az RCPA New York-i Orvosi Akadémia könyvtára mellett bérelt irodájában. *Haggard* laboratóriumi kutatómunkája mellett az alkoholizmus tárgykörében végzett ismeretterjesztő tevékenységével is hírnevet szerzett magának. Azt is felismerte, hogy egy új folyóirat megalapítása folyamatos megjelenési lehetőséget biztosítana a *Jellinek* által összegyűjtött alkoholkérdéssel foglalkozó cikkek absztrakcjainak. A QJSA (Quarterly Journal of Studies of Alcohol) nem kevesebb, mint 12 ezer *Jellinek* által átnézett közlemény katalogizált absztraktját adta közre.

Az alkoholizmus betegségkonceptiója

Amikor *Jellinek* 1939-ben *Jolliffe* felkérésére a Yale Egyetemre érkezett, már jelentős kutatói tapasztalattal rendelkezett természettudományi területeken (biológia, biometria és endokrinológia), amely ötvöződött humán szakterületeken való jártasságával (filozófia, nyelvészet, antropológia, teológia). *Jolliffe* választását vélhetőleg a fent említett mozzanat határozta meg. Maga *Jellinek* is hangsúlyozta az átfogó szemlélet és a tudományos módszertan alkalmazásának jelentőségét, különös tekintettel a reflektív hozzáállás fontosságára (Bowmann&*Jellinek*). Az alkoholizmus kutatásában alapvető tudományágként jelölte meg a szociológiát, antropológiát, pszichiátriát, neurológiát, klinikai pszichológiát, élettant és kísérleti pszichológiát (*Jellinek*, 1942). Azzal érvelt, hogy bár maga is alapvetőnek tartja az egyénre összpontosító kezelést – elismerve az AA alkoholizmust dekriminalizáló tevékenységét –, a társadalmi szintű megelőzésre való törekvést is ezzel egyenértékű célként kezeli. Úgy vélte, hogy a kitűzött cél megvalósításához elengedhetetlen az alkoholszcéna szereplőinek szemléletváltása. Az új szemléletmód terjesztésére már 1943-ban elindították a Yale alkoholtanulmányok nyári egyetemét, amelyen AA tagok is részt vettek (*Jellinek*, 1943), 1944-ben előadóként szerepelt a programban *William Wilson*, az AA társalapítója is. A „két Yale-i tudós” Az AA 1944-ben alapított folyóirata - a *Grapevine* - *Haggard* és *Jellinek* bevezető soraival indul útjára.

1945-ben a folyóirat egyik alapítója, *Marty Mann* (az AA-ban talpra állt alkoholista nő) 36 kérdésből álló kérdőívet küldött ki a lap 1600 olvasójának (*Big*, 1945). Ezt azért tette, mert újra és újra azzal a kritikával találkozott, hogy az AA útmutatásai mindenféle tudományos alapot nélkülöznek. A kérdőívekkel egy olyan adatbázis létrehozását kívánta megalapozni, amely alkalmas a tudományos

vizsgálódásra. A kérdőívekből azonban mindössze 158 érkezett vissza, az elemzésre felkért *Jellinek* pedig csupán 98-at talált megfelelőnek. A vizsgálat legfőbb hiányosságai a mintavétel elégtelensége (csak felépülőben lévő alkoholistákra terjedt ki), valamint a kontrollcsoport hiánya volt. A vizsgálat eredményeként született meg a híres *Jellinek*-diagram, amely az alkoholizmus progresszív folyamatában négy fázist különböztet meg: a prealkoholista, a prodromális, a kritikus és krónikus ivás szakaszait. Minden fázis sajátos tünetcsoporttal írható le. A kontrollvesztés jelzi a prodromális és kritikus szakasz közti átmenetet. *Jellinek* ezt követően egy jóval nagyobb mintán is elvégezte a vizsgálatot (2000 fő férfi alkoholista) (*Jellinek*, 1952). Tekintve, hogy a vizsgálat körülményeiről sem itt, sem későbbi tanulmányiban nem közöl részleteket, *Robin Room* (1978) e kutatás megbízhatóságával kapcsolatos kételyeinek ad hangot.

Jellinek 1946-ban kapott először megbízást eredeti kutatás folytatására. Nem ismerjük azonban a kutatás hátterét, a megbízót, a helyszínt, a vizsgálatban résztvevő személyek kiválasztásának módszerét, demográfiai jellemzőiket. E hiányosságokat maga *Jellinek* is elismerte és pótlásukra ígéretet tett. Az ígéret – úgy tűnik – ígéret maradt csupán, a *Journal of Psychology*-ben nem lettünk ezen írása nyomára. A kutatás maga egy háromkomponensű fejfájás csillapítóval kapcsolatos tesztelés. Azt vizsgálták, csökken-e a szer hatásossága, ha az egyik hatóanyagot (a nehezen beszerezhető komponensét) eltávolítják. *Jellinek* 200 gyakori fejfájásban szenvedő vizsgálati személyt vont be a kísérletbe (egy személy abbahagyta a kísérletet), akiket négy csoportba osztott. Négyféle, más-más hatóanyagokat tartalmazó tesztgyógyszer kombinációt állított össze. Az „A” típus mindhárom hatóanyagot tartalmazta, a „B” típusból kimaradt a nehezen beszerezhető hatóanyag, a „C” típus két hatóanyagból állt (amelyek egyike a nehezen beszerezhető volt), a „D” típus pedig kizárólag tejport tartalmazott. Ezt a negyedik tesztgyógyszert *Jellinek* *placebonak* nevezte. E fogalom akkor még kevésbé volt elterjedt.

Jellinek négy kísérleti csoportot alakított ki. A kutatás nyolc hete során minden csoport minden tesztgyógyszert kipróbált. A páciensek és az orvosok sem tudták, hogy mit kapnak, illetve adnak („kettős vak” próba, bár a kifejezést *Jellinek* nem használta). A 199 vizsgálati személyből 120 pozitívan reagált a placebóra, 79 személy esetében viszont hatástalannak bizonyult a placebo. A hatásos kezelés aránya azokban az esetekben, amikor valamilyen „igazi” hatóanyag kombinációt kaptak a vizsgálati személyek – „B” és „C” típus esetében – 80 % volt, az „A” szer esetében pedig 84 %. A placebo az esetek 52 %-ban hozott javulást. Ez alapján úgy tűnt, hogy a nehezen beszerezhető szer hatástalan.

Am *Jellinek* számolt azzal a lehetőséggel, hogy az eredmény téves, s a szer mégis csak hatásos. Az újraelemzés során kivette az analízisből a placebóra reagáló személyeket, s kizárólag a 79 placebo non-responder személyt vizsgálta. Az eredmény ekkor már egészen más volt: akik nem kapták a nehezen beszerezhető komponenst, a legkevesbé mutattak javulást. Az eredmény alapján azt a következtetést vonta le, hogy a placebóra reagálókat ki kell szűrni a vizsgálatból. Mindez tehát a kérdéses komponens nélkülözhetetlenségét erősítette meg (*Jellinek*, 1946).

Jellinek további variációkat próbált ki. A kísérleti személyek eltérő gyakorisággal tapasztaltak fejfájást (3 és 10 alkalom között két hetes periódust vizsgálva). *Jellinek* a teljes mintából kiválasztotta azokat, akik összesen öt alkalommal szedtek be placebót olyankor, amikor fejfájásuk volt (59 ilyen esetet

talált). Az 59 esetet megvizsgálva azt találta, hogy volt, aki mindig pozitívan reagált a placebóra, volt aki, soha, s akadtak, akik néha igen, néha nem. Azt is megfigyelték, hogy a placebóra minden esetben reagálók és az egyáltalán nem reagálók többen voltak, mint azok, akik hol reagáltak, hol pedig nem. *Jellinek* ezzel kapcsolatos megjegyzése, hogy egy másik vizsgálatot is végzett, ahol 62 egyént vizsgált, s ugyanezt az U alakú görbét mutatta a placebóra reagálók és nem reagálók eloszlása. (Erről a másik vizsgálatról részletesebb felvilágosítást nem adott közre.)

Jellinek a placebóra reagálókkal kapcsolatos felismerése - nem tudjuk, hogy e felismerésnek volt-e empirikus alapja - kijelölte a következő mintegy két évtized placebo kutatásainak irányát. A *Jellinek* nyomain elinduló *Henry K. Beecher* (1955) legfőképp a befolyásolhatóság kutatására helyezte a hangsúlyt. Ám *Jellinek* placebóra mindig azonos választ adó csoportjának eredményét nem sikerült reprodukálnia, s így a placebo válaszra hajlamosító személyiségjegyek meghatározása is elmaradt. A placebo kutatásnak ez az iránya zsákutcának bizonyult.

Jellinek kutatói pályáját megvizsgálva azt látjuk, hogy elsősorban szakirodalmi áttekintésen alapuló elemzése és nem eredeti vizsgálatai alapján vált elismert kutatóvá. Erre reflektív gondolkodói módszere tette képessé, amely feltételezi a tapasztalatok újraértékelésének és a perspektíva-váltások képességét. A híres *Jellinek-diagram* tesztelése például – vélhetőleg forrás hiányában – elmaradt, s *Jellinek* annak elismertetésében sem vett részt. Mindezek ellenére a modell az alkoholizmus fázisainak legismertebb leírása maradt hosszú évtizedekre, s e modell nyomán az alkoholizmus *Jellinek-betegségként* is feltűnik a szakirodalomban (Fitzgerald, 2003).

Az alkoholizmus betegségkoncepcióját *Jellinek* először 1942-ben fogalmazza meg, s az egészségestől való eltérésről, az egyénnek és társadalomnak egyaránt károkat okozó még kidolgozatlan fogalomról beszél. Ebben az időben határozzák meg *Jolliffeval* közösen az epidemiológiai felmérésekben mai napig alkalmazott *Jellinek-formulát*. A forgalmas *Bellevue Kórházban* előforduló új májcirrózis eseteket vizsgálva azt találták, hogy az 6,7-szer nagyobb mértékben fordul elő iszákosok körében, mint az alkoholt nem vagy mérsékelten fogyasztók esetében. Az 1941-ben felismert összefüggés matematikai-statisztikai formuláját csak jó egy évtized múlva alkotta meg *Jellinek*. 1952-ben adja közre nagyhatású tanulmányát (*Az alkoholfüggőség kialakulásának fázisai*), amelyben kizárólag a kontrollvesztő alkoholizmusban szenvedőket sorolja az alkoholbetegek körébe. A betegségfogalom végleges formáját 1960-ban megjelenő könyvében írja le (*Az alkoholizmus betegségfogalma*). Felsorolja és értelmezi az alkoholizmus típusait, de a fogalom pontos definiálására nem kerül sor, azzal indokolván, hogy az csupán körbeírható és elmagyarázható. A pszichoszomatikus betegségekhez hasonlóan az alkoholizmus definiálása is problematikus, egyik sem magyarázható monokauzáisan, egységes tünettannal és lefolyással. Miután az addikciót ily módon nem sikerült meghatározni, a DSM II 1968-ban történt publikálását követően kikerült a diagnosztikai kategóriák közül. *Jellinek* végül az általa megadott öt alkoholizmus típusból kétfélét tekintett betegségnek: az egyik a kontrollvesztő sóvárgásról, a másik a mindennapos alkoholfogyasztás abbahagyásának képtelenségéről ismerszik meg. Az alkoholdependencia bináris modellje a mai napig tudományos kutatások és vizsgálódás tárgya.

Miután *Haggard* 1948-ban kutatói állásáról lemondott, *Jellinek* egy texasi egyetemen folytatta kutatói tevékenységét csekély anyagi támogatottsággal. 1950-

ben meghívást kapott a WHO mentálhigiénés bizottságába, ahol 1958-ig tevékenykedett. Itt adta közre az alkoholizmus prevalenciájának mérésére kidolgozott képletét is. Utolsó éveiben fiatalkora kedvenc témájára terelődött figyelme, posztumusz megjelenő cikkeit az alkohol szimbolikájáról írta (Jellinek, 1976, 1977). A WHO-ból 1958-ban távozó Jellinek a Stanford Egyetem Alkoholprobléma Enciklopédiája nevű programjának informális vezetőjeként ér karrierjének csúcsára, ahol 1961-től 1963. október 22-én bekövetkező haláláig dolgozik.

Jellinek budapesti gyökerei

„*Róheimmel kapcsolatban folytonosan fölbukkan egy név, egy rejtélyes alaké, Jellinek Mártoné vagy Mortoné, azaz Elvin Morton Jellineké*” – írja Hárs György Péter (2009), aki azt feltételezi, hogy a *Róheim* és *Jellinek* családok ismerték egymást, de legalább tudtak egymásról. Annyi bizonyos, hogy *Ferenczinél* történő bejelentkezésekor *Róheim* barátjaként említik *Jellinek*et, aki 1916 októberében kezdi meg pszichoanalitikus kezelését (Falzeder, Brabant&Giampieri-Deutch, 1996). *Róheim Gézával* szövődött barátsága *Jellinek* tudományos érdeklődését is jelentősen befolyásolta (statisztikai módszerek alkalmazása az antropológiában, pszichoanalízis). *Jellinek* 1917-ben publikált néprajzi tárgyú könyvében (*A sarú eredete*) „legmelegebb baráti” köszönetét fejezte ki *Róheim*nek, továbbá az 1918 szeptemberében rendezett V. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson a barátság és szövetségkötő szertartások kapcsolatáról ad elő (Róheim, 1918). *Jellinek* induló pszichoanalitikus karrierje azonban egy illegális, máig nem teljesen tisztázott cselekmény miatt kisvártatva megszakad.

A történelmi kontextus rövid áttekintése: az első világháború az erőforrások teljes kimerülését, a gazdaság hanyatlását és az infláció ütemének gyorsulását idézte elő. A gazdasági nehézségek politikai instabilitással párosultak, amelyet jól szemléltet a kormányok gyors, egymás utáni váltakozása: az 1918. október 23-án lemondó a Wekerle-kormányt az ugyanazon nap éjszakán megalakult Magyar Nemzeti Tanács, majd az október 31-én megalakult Károlyi Mihály kormánya követte. A Tanácsköztársaságot (1918. március 21 - augusztus 1.) követően a Peidl-kormány került hatalomra, majd az ország kormányzását rövidesen Friedrich István vette át (Romsics, 2010). 1920. március 1-től Horthy Miklós Magyarország kormányzója.

Az 1919-es Párizs környéki békeszerződések rendszere utat nyitott az Osztrák-Magyar Monarchia kisebbségei számára a nemzetállamok megalakítására: létrejött Csehszlovákia és Jugoszlávia, valamint megszűnt Románia és Lengyelország korábbi tagoltsága. Magyarország területeinek jelentős része a szomszédos államok fennhatósága alá került.

Az első világháborút követő Saint-Germain-en-Laye-i (1919. szeptember 10.) békeszerződés intézkedik arról is, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területén létrejövő új államok a területükön lévő bankjegyeket lebélyegezzék és tizenkét hónapon belül saját pénzükre cseréljék. A felülbélyegzések időpontjai a következőképpen alakultak: Jugoszlávia (Horvát – Szlavón – Dalmát államszövetség) 1918. október 30-tól, Csehszlovákia 1919. március 3-tól 9-ig, Ausztria 1912. február 11-től és 1920. október 4-től, Lengyelország 1919. március 26-tól, Románia 1919. június 16-tól július 15-ig, Erdély június 10-től július 19-ig,

Olaszország 1919. március 18-tól március 27-ig bélyegzett. Magyarországon 1920. március 18-tól kétszeri meghosszabbítással április 11-ig tartott a lebélyegzés. Noha a felülbélyegzéssel többé-kevésbé a magyar kormány is egyetértett, az intézkedést Magyarországon foganatosítják legutoljára. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően a Forradalmi Kormányzótanács azonban az egyetlen elfogadható megoldásnak a pénzügyi újjászervezést és új valuta megteremtését tekintette.

Jellinek azt tudta kihasználni, hogy a magyarországi infláció mértéke meghaladta az Osztrák-Magyar Monarchia más utódállamainak inflációját. Az átmenetileg érvényben lévő felülbélyegezetlen régi osztrák-magyar koronát nagy mennyiségben juttatta ki külföldre és váltotta át a győztes Antant hatalmak pénzemére. Erre egyrészt azért volt lehetősége, mert Magyarország az utódállamok közül utolsóként kezdte meg a régi közös valuta felülbélyegzését, másrészt az egyébként is megkésve induló felülbélyegzést a Tanácsköztársaság kikiáltása után leállítják. Az 1920. június 4-i Trianoni békeszerződést követően *Jellinek* a rábízott pénzek átváltását már nem tudta teljesíteni. Valutaspekulációs ügylete megbukott, s a budapesti magyar királyi büntetőtörvényszék csalás és sikkasztás alapos gyanúja miatt elfogatóparancsot adott ki ellene. *Jellinek* 1920. június 4-én tudomásunk szerint végleg elhagyta Magyarországot. Ettől fogva a ponyvairódalom legismertebb kalandorai között tartották számon (Frank, 1966).

Jellinek aligha gondolhatta, hogy dolgozatának témája (ti. a lábnymok eltüntetésére készített saruk) nem sokkal később saját menekülésében és múltjának „nyomtalánításában” bukkan fel újra. A szökését követő Afrikában és Latin-Amerikában töltött tíz évet utólag etnográfiai érdeklődésével magyarázta, s erről az időszakról több adattal nem is rendelkezünk. Jóval később, worcesteri letelepedését követően 1933-ban kerül ismét kapcsolatba a pszichoanalízissel, az erdélyi származású *Angyal András* révén. *Angyal* Worcester állami kórházában szkizofrénia kutatóként tevékenykedett. Amikor aztán *Róheim Géza* 1938-ban elhagyni kényszerül Magyarországot, Amerikába érkezését követően szintén a worcesteri kórházban kap munkát. *Jellinek* és *Róheim* itt ismét egymásra talál (Hárs, 2009). *Róheim* sem tér vissza többé Magyarországra.

Míg a közeli munkatársak által csak „Bunky”-nak szólított *Jellinek* tengerentúli élettörténete részben ismert, addig életének magyar és európai időszakáról meglehetősen kevés információ áll rendelkezésünkre: életének mintegy fele szinte teljes mértékben feltáratlan. *Jellinek* magyar származásáról szóló legendáját a saját magáról alakította kép aligha támasztja alá, sem önéletrajza, sem művei nem tartalmaznak magyar vonatkozást, illetve érdeklődést. *Ron Roizen* az 1990-es évek végén ellentmondásokat fedezvén fel *Jellinek* Yale-n regisztrált adataiban, gyanút fogott és kutatásba kezdett. A Yale Egyetem adatbázisa szerint *Jellinek* 1914-ben szerzett diplomát a Lipcsei egyetemen. A Lipcsei Egyetem nyilvántartása szerint *Jellinek* 1911 és 1914 között filozófiai, nyelvészeti és kultúrtörténeti kurzusokat látogatott, diplomát azonban nem szerzett. Nem látogatván az órákat, az egyetemről 1914-ben kizárták (Roizen, 1997).

A diploma megléte vagy hiánya – véleményünk szerint – a tudományos teljesítményt sem alá nem támasztja, sem kétségbe nem vonja. Úgy véljük azonban, hogy a dolgok tisztességes megvizsgálása, illetve az arra irányuló törekvés a tudományos vizsgálódás alapvető feltétele. *Roizennel* ellentétben nem célunk *Jellinek* morális megítélése, csupán tudományos és személyes élettörténete szét- vagy éppenséggel összetartó szálainak megvizsgálása. *Miért is volt olyan híres és nagyra*

becsült figurája az alkoholológiának Jellinek Morton?” - teszi fel a kérdést írásában Ron Roizen. Két legismertebb tudományos eredménye okán bizonyosan: az alkoholizmus fázisainak leírása és a Jellinek-formula. Ismertsége és elismertsége mindazonáltal nem csupán tudományos eredményeinek tudható be. Penny B. Page találó megjegyzése szerint „*valóságos impresszáriója volt egy születőben lévő új tudományterületnek*”. Griffith Edwards (1979) egy csokor anekdotikus történetet tesz közzé az alkohológia valóságos ikonná vált alakjáról. Néhányan zseninek látták. Robert Strauss Jellinek személyiségének kettősségét, gondolkodásának szellemi mélységét és intellektuális játszmázásra való hajlamát emelte ki. Személyiségének ellentmondásosságából következhet élettörténetének ambivalenciája is: míg Jellinek tudományos tevékenységének állomásai részben ismertek, személyes élettörténetének mintegy felét - budapesti múltját – egész életén keresztül eredményesen titokban tartotta.

Penny B. Page hivatkozik egy publikálatlan forrásra, mely szerint Jellinek 1914-1916 között posztgraduális biológiai tanulmányokat folytatott a Budapesti Egyetemen (Page, 1997). Átnéztük 1908-tól 1920-ig terjedően az Budapesti Egyetem hallgatói névsorát, de Jellinek Morton névvel nem találkoztunk. Találtunk azonban valami mást. A Magyar Néprajzi Társaság 1912. évi tagjegyzéke szerint Jellinek Márton bölcsészhallgató, Budapest V., Nádor u. 31. hsz. alatti lakos tagja volt a társaságnak. A következő lépésben átnéztük a közeli elemi iskolák és gimnáziumok nyilvántartásait. Jellinek Morton (sz: 1890. augusztus 15. New York, Egyesült Államok) az elemi iskolát a Budapest VI. kerületi Váczi úti iskolában végezte. Vallása ev. református. Apja, Jellinek Marczell, foglalkozása mérnök. Jellinek a gimnázium első évét a VII. kerületi Barcsay utcai Főgimnáziumban végezte, a többi osztályt az V. kerületi Királyi Állami Főgimnáziumban. Itt is érettségizett 1908-ban, az érettségi vizsgálatról szóló kimutatás szerint jelesre (Budapest Főváros Levéltára, 1908). A kutatás során megtaláltuk az 1939. december 3-án elhunyt Jellinek Marczell végrendeletét, aki általános örököséként lányát, Ednát jelöli meg, fia Morton kizárásával (Budapest Főváros Levéltára, 1940). Jellinek Morton édesanyja Rosalinda Marcella Jacobson a Michigan állambeli Kalamazoo-ban született 1867-ben (Bierly, 2006). Sem Marczell emigrálásának, sem a család hazatérésének évét nem ismerjük. Jellinek Morton apai nagyanyjának, Jellinek Mórné született Fuchs Johanna végrendelete szerint gyermekei a következők: Hermina (sz. 1850), Arthur (sz. 1852), Henrik (sz. 1853), Lajos (sz. 1855) és Marczell (sz. 1858) (Budapest Főváros Levéltára, 1912, 1919). Temetését római katolikus szertartás szerint kérte. Jellinek Morton apai nagyapja Jellinek Mór (1824-1883), aki Ungarisch-Brod-ban született, testvére volt Jellinek Adolfnak, a híres bécsi főrabbinak és Jellinek Herman filozófusnak, akit Windischgrätz a bécsi forradalom leverése után agyonlővetett. Jellinek Mór a magyar kapitalizmust megteremtő polgári generáció meghatározó alakja (a budapesti közúti ló-vaspálya alapítója, az első magyar biztosítótársulat társalapítója, a gabonatözsde újjáalakítója, számos közgazdasággal foglalkozó tanulmány szerzője). A Pesti Hírlap így emlékezett meg róla: „*Budapest ipari és kereskedelmi köreinek egyik legkiemelkedőbb férfja hunyt el ma.... a budapesti közúti vaspálya társaság sínei behálózák az egész fővárost, sőt lehetővé teszik a közeli falvakba való könnyű és olcsó közlekedést is. Jellinek kétségkívül nagy érdeme az is, hogy a közúti vaspálya társaság hivatalnoki kara a magyarságot illetőleg kereskedelmi és iparvállalataink közül a legelső helyen áll*” (Pesti Hírlap, 1883). Egyébiránt Jellinek Mór és Fuchs Johanna Henrik és Marczell nevű gyermekeik

születési anyakönyveit a zsidó levéltárban is felleltük. Nem találtuk meg ellenben ez idáig sem itt, sem más felekezetenél *Jellinek Edna* (sz. Budapest, 1901.), *Jellinek Morton* húgának születési anyakönyvét. Nem leltünk rá továbbá *Jellinek Morton* házassági anyakönyvi kivonatára sem, noha házasságára mind Frank László (1966), mind a Budapesti Hírlap (1920) közleménye is utal: „A *valutacsempész* dolgában ma nyilatkozatot adott ki Vándor Mihály dr. *Jellinek Morton dr. jogi képviselője*. Nyilatkozatában az ügyvéd többek között azt mondja, hogy *Jellinek Morton* üzleteiről a családja előzetesen mit sem tudott, mert felesége és családja előtt *Jellinek Morton* és a vele állandóan összeköttetésben lévő üzlettársaik féltő gonddal titkolták közös üzleteiket.”

A múltját meghamisító, gyökértelenséget választó *Jellinek* az alkoholizmus normalizálásával mintegy saját fiatalkori „botlásának” normalizálását hajtja végre. Tudományos és személyes élettörténete - véleményünk szerint - nem választható el teljes mértékben, s mint ahogy két fent említett kutatása sem teljes mértékben átlátható és megismételhető, úgy életútja sem transzparens. A lassan kibomló szálak végül mégis összetartani látszanak.

A tanulmány megjelenését az OTKA K68619. sz. (Pszichoszociális változás és az átalakulás retorikája a tizenkét lépéses mozgalmakban) kutatási programja támogatta.

Irodalom:

- Ambrus B. (1979). *A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzürendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bierley, P. E. (2006). *The incredible band of John Philip Sousa*. Champaign: University of Illinois Press
- Big Light Can Be Shed On Alcoholism If A.A.s Fill This And Return To Grapevine. 1945 *Grapevine*, 1(11) p1.
- Beecher H. K. (1955). The powerful placebo. *JAMA*
- Bowman, K. M. & Jellinek, E. M. (1941). Alcohol addiction and its treatment. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* vol. 2 p.98-176
- Budapest Hírlap (1920) Közlemények – június 19.
- Edwards G. (1979). Addictions: Personal influences and scientific movement. London: *British Journal of Addiction*
- Falzeder, E. Brabant, E. & Giampieri-Deutch, P. (1996). *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi*. (2.th edn.) Cambridge (MA) – London: The Belknap Press of Harvard University Press
- Fitzgerald, K.W. (2003). *Jellinek's Disease: The New Face of Alcoholism*. Friday Harbor: Whales Tale Press
- Frank L. (1966). *Szélhámosok - kalandorok*. Budapest: Gondolat
- Hárs Gy. (2009). A „vörös Róheim”. *Thalassa* 20(4) p.45-74
- Jellinek, M. (1917). *A sarú eredete*. Budapest: Dick Manó
- Jellinek, E. M. (1942). An outline of basic policies for a research program on problem of alcohol. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 3 p.103-124.
- Jellinek, E. M. (1943). The first (1943) summer session of the School of Alcohol Studies, Yale University. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 4 p.187-194

- Jellinek, E. M. (1946). Clinical test on comparative effectiveness of analgesic drugs. *Biometrics Bulletin*, 2(5) p.87-91
- Jellinek, E. M. (1952). Phases of alcohol addiction, by E. M. Jellinek. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 13 p.673-684
- Jellinek, E. M. (1976). Drinkers and Alcoholics in Ancient Rome. *Journal of Studies on Alcohol* vol.37 P.1718-1741.
- Jellinek, E. M. (1977). The symbolism of drinking. *Journal of Studies on Alcohol* 38 p.849-866.
- Kelemen G. (1994). *Az addikciók széles spektruma*. Budapest: Országos Alkoholológiai Intézet p.243-252
- Kelemen G. & Márk M. (2012). E. M. Jellinek, a “szabadon lebegő” alkohológus. *Psychiatria Hungarica*, 27(5) p.304-319
- Page, P.B. (1997). E. M. Jellinek and the evolution of alcohol studies: a critical essay. *Addiction* 92(12) p.1919-1637
- Pesti Hírlap (1883). Halálozás - június 14.
- Róheim G. (1918). Az V. nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusról. *Ethnographia* XIV p.316-31.
- Roizen, R. (1997). *Jellinek's Phantom Doctorate*.
<http://www.roizen.com/ron/rr11.htm> Letöltés: 2012. július 1.
- Roizen, R. (2000). *E. M. Jellinek and All That! A Brief Look Back at the Origins of Post-Repeal Alcohol Science in the United States*.
<http://www.roizen.com/ron/jellinek-pres.htm> Letöltés: 2012. július 12.
- Romsics I. (2010). Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. *Rubicon* 20(4-5) p.4-29
- Room, R. (1978). *Governing images of alcohol and drug problems: The structure, sources and sequels of conceptualization of intractable problems*. PhD Dissertation. Berkeley: University of California
- Vasárnapi Újság (1920). Közgazdaságtan – hírek - május 16.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/03437/pdf/VU_EPA00030_1920_10.pdf
Letöltés: 2012. 11. 15.
- Budapest Főváros Levéltára. VII. 502.d. 1908
- Budapest Főváros Levéltára. VII. 6.a. 1940.
- Budapest Főváros Levéltára. VII. 151. 1912.
- Budapest Főváros Levéltára. VII. 12.b. 1919.